

Справа «Кононов проти Латвії» (“Kononov v. Latvia”)

У рішенні, ухваленому 24 липня 2008 року у справі *«Кононов проти Латвії»*, Суд постановив, що

- було порушення ст. 7 Конвенції.

Відповідно до ст. 41 Конвенції Суд призначив сплатити заявнику 30 000 євро на відшкодування моральної шкоди.

Обставини справи

Заявник Василь Кононов народився 1923 року. Він був громадянином Латвії до 12 квітня 2000 року, тобто до часу отримання російського громадянства.

У 1942 році заявник був призваний до Радянської Армії. У 1943 році він парашутував з літака на територію Білорусії (яка у той час перебувала під німецькою окупацією), де приєднався до десантно-диверсійного загону, що належав до угруповання «Червоні партизани».

Відповідно до фактів, однозначно встановлених внутрішніми судами Латвії, 27 травня 1944 року заявник провадив озброєну групу червоних партизан, перевдягнених у німецьку військову форму, до селища Малі Бати для здійснення каральної операції. Операція була спрямована проти окремих мешканців села, яких підозрювали у зраді, викритті і переданні німецьким солдатам групи червоних партизан. Люди заявника увірвалися в селище, де обшукали шість будинків. Вони виявили у цих помешканнях гвинтівки та гранати, що були доставлені туди за наказом німецької воєнної адміністрації. Після цього учасниками групи було страчено шість чоловіків – голів відповідних сімей. Було також поранено двох жінок. Тоді партизани підпалили два будинки, внаслідок чого четверо людей загинуло у вогні. Загалом було вбито дев'ятьох осіб – шість чоловіків і три жінки, одна з них перебувала на останніх тижнях вагітності.

Згідно з версією подій, викладеною заявником, жертвами цього нападу стали колабораціоністи, котрі здали у руки німецьким солдатам дванадцять партизан, серед яких була жінка з дитиною. Сталося це за три місяці до нападу групи заявника. Заявник стверджував, що його загону було наказано схопити осіб, відповідальних за зраду, для віддання їх до трибуналу. Заявник додав, що він особисто не керував операцією і не увійшов до селища.

У січні 1998 року латвійський Центр документації наслідків тоталітаризму ініціював кримінальне розслідування подій 27 травня 1944 року. Центром було встановлено, що заявник міг вчинити воєнні злочини, заборонені ст. 68-3 колишнього Кримінального кодексу Латвії (далі – КК). Санкція ст. 68-3 передбачала покарання у вигляді позбавлення волі від 3 до 15 років або довічне ув'язнення особі, визнаній винною у вчиненні воєнного злочину. Ст.6-1 КК допускала зворотну дію кримінального закону стосовно воєнних злочинів. А ст. 45-1 КК встановлювала, що переслідування за такі злочини не було об'єктом законодавчого обмеження.

2 серпня 1998 року заявника звинуватили у вчиненні воєнних злочинів. 10 жовтня 1998 року його було взято під варту. Заявник свою вину не визнавав.

Втім суд визнав заявника винним і засудив його до ув'язнення строком на 6 років. Однак за наслідками розгляду скарги вирок було скасовано. Апеляційний суд вказав на те, що не було встановлено низки важливих аспектів справи, а саме: не було перевірено належність селища Малі Бати до «окупованої території», а також те, можна було чи ні вважати заявника і потерпілих учасниками бойових дій (комбатантами). Заявника було звільнено з-під варти.

17 травня 2001 року внаслідок нового попереднього розслідування заявнику знову було висунуто обвинувачення за ст. 68-3 КК.

3 жовтня 2003 року суд ухвалив вирок, у якому виправдав заявника за звинуваченнями у воєнних злочинах, однак визнав його винним у вчиненні бандитизму. Суд відзначив, що смерть чоловіків зі селища можна вважати необхідною та виправданою в умовах воєнних дій. Втім суд підкреслив, що немає виправдання вбивство трьох жінок та підпал будинків. Відтак суд дійшов висновку про те, що заявник та його підлеглі вчинили акт бандитизму. І заявник, як командуючий офіцер, повинен відповідати за дії свого загону. Однак через те, що бандитизм не належав до категорії злочинів, на яких не поширюються строк давності притягнення до відповідальності, суд звільнив заявника від кримінальної відповідальності.

Прокуратура оскаржила цей вирок до Верховного суду. 30 квітня 2004 року Верховний Суд ухвалив рішення, яким скасував вирок у справі і визнав заявника винним у скоєнні воєнного злочину, передбаченого ст. 68-3 КК. Зважаючи на такі обставини, як відсутність небезпеки з боку заявника, його літній вік та кволий стан здоров'я, заявника було засуджено до позбавлення волі терміном на 1 рік та 8 місяців із звільненням від відбування покарання.

Зміст рішення Суду

Спираючись на ч. 1 ст. 7 Конвенції, заявник стверджував, що дії, які були інкриміновані йому, не були злочинами до норм ані національного закону, ані міжнародного.

Суд відзначив, що його завдання полягало в тому, аби оцінити з позиції ч. 1 ст. 7 Конвенції, чи дії, вчинені 27 травня 1944 року, становили порушення, яке було з достатньою доступністю та передбачуваністю визначено у внутрішньонаціональному законі чи в міжнародному праві.

Верховний Суд кваліфікував дії заявника, спираючись на три міжнародних документи. Втім два з них набули чинності після 1944 року і не містили жодних положень про зворотну дію закону в часі. У будь-

якому разі ч. 1 ст. 7 Конвенції виключає ретроактивне застосування міжнародного договору для кваліфікації дії чи бездіяльності як кримінальних правопорушень. На час вчинення відповідних діянь чинною була тільки Гаазька конвенція 1907 року стосовно законів та звичаїв війни, а точніше - Додаток до неї у вигляді зводу правил. Ані СРСР, ані Латвія не були учасниками цього міжнародного договору. Відтак формально він не мав застосовуватися до даного збройного конфлікту. Втім текст Гаазької конвенції містив насправді основоположні звичаєві правила, які твердо визнавались міжнародною спільнотою на той час. Отож, Суд припустив, що заявник, будучи «комбатантом» у значенні, що надається цьому поняттю міжнародним правом, мав знати про ті правила.

Суд зауважив, що у рішеннях національних судів майже нічого не зазначалося про те, чи заявник особисто брав участь у згаданих подіях у самому селищі Малі Бати. Адже єдине правдиве звинувачення проти заявника полягало у тому, що він керував загonom, котрий здійснив каральну акцію 27 травня 1944 року. Тому Суд мав визначити, чи ця акція в цілому порушувала правила та звичаї війни, кодифіковані у Гаазькій конвенції 1907 року.

У зв'язку з цим Суд відзначив, що означена операція виконувалась у зоні війни біля лінії фронту, хоча і не в ситуації бойових дій. Це було селище, в якому часто відбувалися сутички між червоними партизанами та німецькими солдатами. Воно належало до території, окупованої нацистською Німеччиною. У селищі, відтак, діяли національна поліція, підпорядкована німецькому командуванню, підпільники, вдягнені в цивільне, та донощики, активність яких була спрямована на викриття червоних партизан.

Суд визнав, що не існувало прямих доказів, які вказували б на те, що шестеро людей, убитих 27 травня 1944 року, були членами національної допоміжної поліції. Втім було відомо, що вони отримали гвинтівки та

гранати від німецьких солдат. Зрештою найголовнішою обставиною було вбивство профашистською поліцією групи червоних партизан, які знайшли притулок у селищі, однак були зражені його мешканцями. Суд зазначив, що ця подія дала заявнику та його людям обґрунтовані підстави вважати відповідних селян колабораціоністами, які допомагали німецькій армії. Тому Суд не погодився з тим аби вважати шістьох людей, яких було вбито, «цивільними». Зрештою Гаазька конвенція 1907 року не містила визначення цього поняття. Верховний Суд Латвії, визнаючи за відповідними особами статус цивільних, керувався іншим міжнародним документом. У ньому, зокрема, зазначалося, що будь-яку особу, яка не належить до визначених вище категорій комбатантів та щодо статусу якої виникають сумніви, слід вважати цивільною. Однак згаданий міжнародний договір був підписаний майже тридцять років після того, як сталися відповідні події. Його не можна було застосовувати ретроактивно і не було підстав вважати, що таке розуміння поняття «цивільна особа» передбачалося звичаєвим правом, що діяло у 1944 році.

Суд відзначив далі, що акція, здійснена 27 травня 1944 року, була вибірковою за своїм характером. Вона спрямовувалася проти шести конкретних осіб, яких небезпідставно підозрювали у співпраці з нацистськими окупантами. Партизани провели обшук їх помешкань і тільки після виявлення гвинтівок та гранат (матеріальних доказів співпраці з німцями) здійснили страту. Зворотним боком операції було збереження життя усім іншим мешканцям.

Суд зауважив, що національні суди не провели детальний та достатньо ретельний аналіз статей Гаазької конвенції, які вони застосовували у цій справі. Вони їх лише зазначили. Верховний суд захищував три статті, в яких встановлювалося, зокрема, що є незаконним «підступно спричиняти смерть чи заподіювати шкоду тим особам, котрі належать до ворожої нації чи армії», здійснювати напади на «міста, села,

споруди чи будинки, які не захищаються», а також вказувалося на необхідність поважати певні основоположні права людини. Суд відзначив, що у даній справі йшлося про плановану військову операцію, яка полягала у вибірковій страті озброєних колабораціоністів. Цих людей на достатніх підставах вважали небезпечними для червоних партизан передусім з огляду на те, що вони вже спричинили смерть групи товаришів заявника та його команди. Операція майже не відрізнялася від тих, які тоді проводилися збройними силами держав-союзниць антифашистської коаліції чи членами національних рухів опору у багатьох європейських країнах, окупованих нацистською Німеччиною.

Зрештою Суд дійшов висновку про відсутність у рішеннях національних судів належного обґрунтування того, що напад, здійснений 27 травня 1944 року, суперечив *per se* законам та звичаям війни, кодифікованим у Правилах (Додатку до Гаазької конвенції 1907 року). Відтак, з огляду на поверхневий характер мотивації національних судів, Суд постановив, що у міжнародному праві не містилось належного законного підґрунтя для засудження заявника за командування загоном, що виконав згадану операцію.

Далі Суд висловився щодо факту загибелі трьох жінок у селищі. Суд знову підкреслив вкрай загальний, поверхневий характер доводів, викладені у рішеннях національних судів. Суд відзначив, що суди цілком не відповіли на два важливих питання стосовно цього факту. Перше полягало у тому, чи ці жінки брали участь у викритті групи червоних партизан і, якщо так, то якою мірою. Друге питання стосувалось з'ясування того, чи була їх страта запланованою від початку операції, чи вона стала наслідком виходу членами загону за межі дорученого завдання.

Суд зважив, що було два можливих варіанти пояснення того, що сталося. З одного боку, жінки могли зіграти свою роль у зраді, а відтак їх страта планувалася спочатку. Уряд не спростовував покази заявника про

те, що жінки продовжували спостерігати за групою партизан у селищі у той час, як їхні чоловіки рушили в інше село, аби сповістити німецький гарнізон про перехованців. Якщо це справді було так, тоді Суд змушений був визнати, що жінки також були винні у зловживанні своїм статусом «цивільних». Адже вони надавали важливу, конкретну допомогу тим особам, які безпосередньо співпрацювали з нацистськими окупантами. З огляду на такі обставини Суд відзначив, що його висновок стосовно шести чоловіків, страчених 27 травня 1944 року у селищі Малі Бати, можна було однаково застосувати і до трьох страчених жінок.

За другою можливою версією смерть жінок заздалегідь не планувалася, а стала наслідком зловживання ситуацією підлеглими заявника. У зв'язку з цим Суд відзначив, що навіть якщо це і було так, не можуть вважатися порушенням законів та звичаїв війни ані таке зловживання, ані військова операція, під час якої воно могло мати місце. Аналізуючи цей варіант розвитку подій, Суд беззастережно погодився з тим, що відповідні дії членів загону заявника становили порушення загального права, тобто мали розслідуватися за нормами національного права, що діяло у час їх вчинення.

Суд відзначив, що навіть якщо вбивство трьох жінок і справді було наслідком зловживання з боку червоних партизан, то національні суди не встановили - так само, як і стосовно шести вбитих чоловіків, - точний ступінь участі заявника у страті. Отож, не було жодних підстав вважати, що він сам вчинив вбивство чи змусив або схилив своїх людей до цього.

Суд зауважив, що у разі, якщо засудження заявника ґрунтувалось на національному праві, таке засудження було порушенням ст. 7 Конвенції. Адже навіть якщо припустити, що у 1944 році він вчинив правопорушення, карані за нормами загального права, то починаючи з 1954 року, переслідування заявника за ці порушення було незаконним. Притягнення заявника до відповідальності після того, як

минуло майже пів століття з часу перебігу строку давності, було б порушенням принципу передбачуваності.

Насамкінець Суд підсумував, що заявник не міг передбачати, що його дії, вчинені 27 травня 1944 року, вважатимуться воєнними злочинами з позиції міжнародних правил, що регулювали поведінку під час війни у той час. Таким чином, міжнародне право не містило підстави для засудження заявника за вчинене ним. Навіть якщо припустити, що заявник скоїв одне або більше діянь, караних національним правом, то у 2004 році національне право також вже не могло бути підставою для його засудження. Тому було порушено ст. 7 Конвенції.